तेनात्र देशे सौम्ययाम्ययोर्दिनरात्रिमानं वर्षः।
"विषुवद्वृत्तं दुसदां क्षितिजत्वमितं तथा च दैत्यानाम्। उत्तरयाम्यौ क्रमशोमूर्ध्वोर्द्ध्वगतौ ध्रुवौ यतस्तेषाम्। उत्तरगोले क्षितिजादूर्द्ध्वं परितो भ्रमन्नमादित्यम्। सव्यं त्रिदशाः सततं पश्यन्त्यसुरा अपसव्यगं याम्ये" सि०शि०।
अयनकालभेदे संहितोक्तेरन्यार्थपरत्वमाह।
"दिनं सुराणामयनं यदुत्तरं निशेतरत्सांहितिकैः प्रकीर्तितम्। दिनोन्मुखेऽर्के दिनमेव तन्मतं निशा तथा तत्फलकीर्तनाय तत्। इन्द्रान्तमारोहति यैः क्रमेण तैरेव वृत्तैरवरोहतीनः। यत्रैव दृष्टः प्रथमं स देवैस्तत्रैव तिष्ठन्न विलोक्यते किम्?" सि०शि०। "सांहितिकानां न चेदयमभिप्रायस्तर्हि मेषादेरूर्ध्वं मिथुनान्तं यावत् यैर्वृत्तैरेवारोहणं कुर्वन्नपि देवैर्दृष्टः तैरेव पुनरवरोहणं कुर्वन् किं न दृश्यत इति" प्रमि०। तत्फलं दर्शितं श्रीपतिना "मृगादिराशिद्वयभानुभोगात् षट्चर्तवः स्युः शिशिरो वसन्तः। ग्रीष्मश्च वर्षा च शरच्च तद्वन्मलनामा कथितोऽत्र षष्ठः। शिशिरपूर्वमृतुत्रयमुत्तरं ह्ययनमाहुरहश्च तदामरम्। भवति दक्षिणमन्यदृतुत्रयं निगदिता रजनी मरुतां च सा। गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचौलव्रतबन्धपूर्वम्। सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं यद्गर्हितं तत् खलु दक्षिणे च"। इदानीं दिनरात्रिस्वरूपे पितृदिनञ्चाह "दिनं दिनेशस्य यतोऽत्र दर्शने तमी तमोऽन्तुरदर्शने सति। कुपृष्ठगानां द्युनिशं यथा नृणां तथा पितॄणां शशिपृष्ठवासिनाम्" सि०शि०। पितृदिनस्योदयास्तकालानाह। "विधूर्ध्वभागे पितरोऽवसन्नः स्वाधः सुधादीधितिमामनन्ति। पश्यन्ति तेऽर्कं निजमस्तकोर्ध्वे दर्शे यतोऽस्मात् द्युदलं तदेषाम्! भार्द्धान्तरत्वाच्च विधोरधःस्थं तस्मान्निशीथः खलु पौर्णमास्याम्। कृष्णे रविः पञ्चदलेऽभ्युदेति शुक्लेऽस्तमेत्यर्थत एव सिद्धम्" सि०शि०।
इदानीं देशविशेषेण राशिभेदान् सदोदितानुदितांश्चाह। लंप्रथयुङ्नरसाः (६९।१/२०) पलांशका यत्र तत्र विषये कदाचन। दृश्यते न मकरो नकार्मुकं किञ्च कर्कमिथुनौ सदोदितौ। यत्र साङ्घ्रिगजवाजिसंमिता (७८।१/४) स्तत्र दृश्यकचतुष्टयं न च। दृश्यतेऽथ दृषभाद्यतुष्टयं सर्वथा सुदितं च लक्ष्यते। यत्र तेऽथ नवतिः (९०) पलांशकास्तत्र काञ्चनगिरौ कदाचन। दृश्यते न भदलं तुलादिकं सर्वदा सुदितं क्रियादिकम्" सि० शि०। "अयमर्थस्तिप्रश्ने "लम्बाधिका क्रान्तिरुदक् च यावात्तावद्दिनं सततमेव तत्र" इत्यादिना सम्यक्कथित एव। यत्र दृश्यिकान्तक्रान्तितुल्यो लम्बस्तत्र ते पलांशाः"।६९।१/२०। तत्र धनुर्मकरौ क्षितिजादधस्थितावेव भ्रमतः" कर्कमिथुनौ तूपर्येव। (तेन देवभागे धनुर्मकरस्थसूर्यौ द्वौ मासौ रात्रिः शिष्टा दश मासा दिनम्)। एवमसुरभागे तथा पलांशके कर्कमिथुनौ द्वौ मासौ रात्रिः शिष्टा दशमासा दिनम्। यत्र तुलान्तक्रान्तितुल्योलम्बस्तत्राष्टसप्ततिःपञ्चदशकलाधिकाः।७८।१५। पलांशास्तत्र दृश्यिकादिचतुष्टयं क्षितिजादधो दृषभादिकमुपरि। "तेन देवभागे दृश्यिकादिस्थरविकाश्चत्वारोमासा रात्रिः शिष्टा अष्टौमासा दिनम्। दैत्यभागे तु विपर्ययेण तथा दिनरात्री। एवं मेरौ नवतिः ९० पलांशास्तत्र तुलादिषट्कमधोमेषादिकमुपरीति (तेन मेषादिषड्राशिस्थरविकाः षण्मासादेवानां दिनं शिष्टा रात्रिः। एवं तुलादिषड्राशिस्थरविकाः षण्मासादैत्यानां दिनं शिष्टा रात्रिः) सर्वं भगोले भ्रामिते सति दृश्यते" प्रमि०। "उन्नतवेधविधिना ध्रुवोन्नतिर्या नतिश्च भवतोऽत्रलम्बकौ। तौ क्रमाद्विषुवदङ्कवृद्धे येऽथया नतसमुन्नतालवाः" सि०शि०। "चक्रयन्त्रेण यद्वेधवत् ध्रुवं विध्येत् तत्र नेम्यां ये उन्नतांशास्तेऽक्षांशाः ये नतास्ते लम्बांशाः। अथ वा विषुवद्दिनार्धे येऽर्कस्य नतोन्नतांशास्तेऽक्षलम्बांशा इति युक्तियुक्तम्" प्रमि०। सप्तमराश्युदयास्तकालताहेतुमाह तत्रैव "योऽभ्युदेति समयेन येन तत् सप्तमोऽस्तमुपयाति तेन च। राशिरूर्ध्वमपमण्डलं कुजादर्धमेव सततं यतः स्थितम्" भू०। "यो राशिर्येन कालेन उदेति तेन तत्सप्तमोऽस्तं याति ये मेषादीनामुदयास्ते तुलादीनामस्तमयाः ये तुलादीनामुदयास्ते मेषादीनामस्तमया इत्यर्थः। यतः अपमण्डलं क्षितिजादुपरि अर्धमेव भवति अर्धमधश्च अतो राश्योरुदयमस्तमयञ्च गच्छतोस्तुल्यकालता उपपद्यते इदानीं विशेषमाह" प्रमि०। "यत्र लम्बजलवा जिनो २४ नकास्तत्र नोदयचराद्यसुक्षवत्। नान्यसंस्थिततयान्ययोदितं येन नैष विषयो नृगोचरः"। यस्मिन्देशे षट्षष्टिभागाधिकः पलस्तत्र केचन राशयः सदोदयाः केचन सदा अस्तमिताः केचन प्रान्तादुद्गच्छन्ति अतस्तत्र यथा कथितास्तथा उदया न भवन्ति यावत्सदोदितो रविस्तावदहोरात्रवृत्तं क्षितिजं न स्पृशति अहोरात्रवृत्ते क्षितिजोन्मण्डलयोरन्तरं हि चरम् अतस्तत्र कुजाचरज्यादिकमसत् शेषं स्पष्टम्" प्रमि०।